

УДК 347.511

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.1.05>**Ольга Панченко,**

канд. юрид. наук,

фахівець відділу докторантури та ад'юнктури

Національної академії внутрішніх справ

РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В УКРАЇНІ

Актуальність статті полягає в тому, що еволюція розвитку інституту відшкодування шкоди, завданої правоохоронними органами, також має глибоке історичне коріння. Він пройшов тривалий шлях, починаючи з давньоримських «Законів XII таблиць», де передбачена відповідальність посадових осіб (тобто представників правоохоронних органів), які виносили завідомо незаконний вирок, до чіткого й унормованого законодавства, що регулює це питання, яке ми маємо нині. У його основу покладені дослідження багатьох філософів, учених і науковців, які спільними зусиллями створювали ті основоположні принципи, що проголошують право людини на життя, свободу, особисту недоторканність, судовий захист своїх прав, на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади та їх посадових і службових осіб. Досліджено еволюцію розвитку інституту відшкодування шкоди, завданої правоохоронними органами, починаючи з давньоримських «Законів XII таблиць», де передбачена відповідальність посадових осіб представникам правоохоронних органів, до унормованого законодавства, яке ми маємо наразі. Розглянуто низку нормативно-правових актів, які регламентували це питання на різних історичних етапах, а саме: «Закони XII таблиць», «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., «Зібрання малоросійських прав» 1807 р., «Загальне цивільне уложення Австрійської імперії» 1811 р., «Звід законів Російської імперії» 1833 р., Проект цивільного уложення 1905 р., а також відповідні законодавчі акти, які прийняті в Українській СРСР і на теренах незалежної України. На основі проведеного аналізу запропоновано виокреmlювати шість основних етапів становлення й розвитку інституту цивільно-правової відповідальності поліцейських в Україні: перший – «Передреволюційний» (1832–1917 рр.); другий – «Нігілістичний» (1917–1922 рр.); третій – «Активне напрацювання нормативно-правової бази» (1922–1961 рр.); четвертий – «Закріплення принципу відповідальності» (1963–1982 рр.); п'ятий – «Розвиток вітчизняного законодавства» (199–2003 рр.); шостий – «Сучасний» (2003 р. – теперішній час).

Ключові слова: еволюція, відповідальність правоохоронних органів, законодавство, делікт, історичні етапи.

Постановка проблеми. Питання відповідальності за завдану шкоду в цивільних правовідносинах не втрачає своєї актуальності протягом усього періоду розвитку права. Еволюція розвитку інституту відшкодування шкоди, завданої правоохоронними органами, також має глибоке історичне коріння. Він пройшов тривалий шлях, починаючи з давньоримських «Законів XII таблиць», де передбачена відповідальність посадових осіб (тобто представникам правоохоронних органів), які виносили завідомо незаконний вирок, до чіткого й унормованого законодавства, що регулює це питання, яке ми маємо нині. У його основу покладені дослідження багатьох філософів, учених і науковців, які спільними зусиллями створювали ті основоположні принципи, що проголошують право людини на життя, свободу, особисту недоторканність, судовий захист своїх прав, на відшкоду-

вання матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади та їх посадових і службових осіб.

Питанню деліктної відповідальності загалом та інституту відшкодування шкоди, завданої правоохоронними органами, зокрема присвятили увагу такі вчені, як, наприклад, Л.М. Баранова, А.М. Белякова, О.С. Йоффе, О.А. Красавчиков, О.О. Лов'як, І.Б. Протас, Є.О. Суханов, Є.О. Харитонов, М.М. Фролов та інші. Однак окремо історичних етапів становлення й розвитку інституту цивільно-правової відповідальності правоохоронців у роботах науковців не виділено, що й зумовило проведення дослідження.

Відповідно, **метою статті** є визначення історичних етапів становлення та розвитку інституту цивільно-правової відповідальності поліцейських в Україні.

Виклад основного матеріалу. Інститут деліктної відповідальності відомий ще римському праву, де вже існувала ідея про відшкодування шкоди, завданої майновим і немайновим благам, хоча й у дуже загальному вигляді. Зокрема, у «Законах XII таблиць» (збірнику законів, який був важливою кодифікацією римського цивільного права) уже була передбачена відповідальність посадовим особам, які виносили завідомо незаконний вирок. «Невже ти вважатимеш суворим ухвалу закону, що карає стратою того суддю або посередника, які були призначені при судообговоренні (для розгляду справи) і були викриті в тому, що прийняли грошову винагороду у справі?» [1, с. 93]. У нашій державі інститут відповідальності за шкоду, завдану незаконними діями органів дізнання та досудового слідства, також має глибоке історичне коріння. Так, на початку VIII ст. на території Лівобережної України, яка на той час перебувала в складі Російської імперії, діяли норми феодално-кріпосницького права, які знайшли своє відображення у збірнику під назвою «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. (далі – Права) [2]. У пункті 1 арт. 14 гл. 20 цього нормативно-правового акта передбачалася відповідальність за незаконний арешт. Так, особа будь-якого чину та звання, яка сама або з допомогою своїх підданих чи служителів утримувала шляхтича, військового, іншу особу чоловічої або жіночої статі під арештом, морила її голодом, завдавала побоїв чи інших мук, мала сплатити потерпілому 14 руб. 40 коп. за вироком суду, якщо вина такої особи буде доведена. Також мали бути відшкодовані всі збитки, завдані ув'язненому за час його неправомірного утримання.

Якщо за час незаконного ув'язнення винний шляхом завдання побоїв зробив арештанта сліпим, кульгавим або покалічив його, то він мав додатково нести відповідальність відповідно до положень арт. 46, тобто сплатити 60 руб. за пошкоджено око, або подвійну суму за обидва, і такий самий розмір відшкодування за втрачену або пошкоджену руку чи ногу (п. 5 арт. 14 гл. 20).

У разі смерті неправомірно утримуваної особи винний мав сплатити його спадкоємцям подвійну суму, розмір якої залежав від соціального статусу померлого (п. 6 арт. 14 гл. 20).

Кодифікація права на Україні мала свої особливості, які пояснювалися різною історичною долею окремих територій. Так, під керівництвом Ф. Давидовича групою вчених упорядковані цивільно-правові норми Чернігівської та Полтавської губерній у збір-

нику під назвою «Зібрання малоросійських прав» 1807 р. (далі – Зібрання), який пізніше був включений до «Зводу законів Російської імперії» (1833 р.) [3, с. 343–344].

Система зобов'язального права, за Зібранням 1807 р., охоплює собою договірні й позадоговірні зобов'язання. Важливою новацією було об'єднання норм про зобов'язання з відшкодування шкоди в одну главу XII «Про недозволені діяння, і про права та обов'язки, що слідують із них». На окрему увагу заслуговують § 170–192 Зібрання, які регулюють питання цивільно-правової відповідальності за вчинення насилля проти особи чи незаконне позбавлення її волі. У них сказано, що якби хто-небудь явно чи таємно сам чи з допомогою своїх служителів і підданих узяв під арешт невинну й не обвинувачену за вироком суду особу або таємно чи явно її утримував, виснажував цим утриманням, побоями, голодом чи іншим тиранічним способом і про це донесли государю чи суду діти, дружина або інші родичі потерпілого, то така особа має бути відразу ж визволена з-під незаконного арешту, їй повинні бути відшкодовані всі збитки за відповідним вироком суду. Але якщо той, хто ув'язнює потерпілого, є посланим від государя, суду чи управителя, то він має стати перед судом разом зі своїм ув'язненим і, якщо провина першого буде доведена, сплатити 40 коп. грошей до державної казни. Коли ж потерпілий сам зміг утекти з-під незаконного арешту, то він має звернутися до найближчого суду й довести факт учиненого над ним самоправства шляхом присяги про це його дружини, дітей, родичів чи інших людей, гідних довіри. У разі постановлення обвинувального вироку той, хто тримав особу під ув'язненням, повинен сплатити 20 коп. грошей потерпілому й відшкодувати всі збитки, яких останній зазнав за час свого арешту, у двократному розмірі.

Норми, що стосуються питання цивільно-правової відповідальності за незаконний арешт, містило й «Загальне цивільне уложення Австрійської імперії» 1811 р. (далі – Уложення), що діяло також у Галичині та на Буковині [4]. Залежно від об'єкта посягання в Уложенні виокремлено такі види шкоди: 1) завданої внаслідок тілесних пошкоджень; 2) завданої внаслідок позбавлення волі; 3) завданої внаслідок образи; 4) завданої внаслідок пошкодження майна (ст. ст. 1325–1332 Уложення).

У разі позбавлення волі внаслідок насильницького викрадення, ув'язнення чи незаконного арешту потерпілий підлягав негайному звільненню, після цього йому відшкодовувалися майнові збитки, яких він зазнав у результаті неправомірного утри-

манням. Якщо внаслідок такого ув'язнення потерпілий помирає, то винна особа повинна була надати таке відшкодування його дружині та/або дітям (ст. 1329 Уложення).

У 1832 р. у світ вийшло перше видання «Зведення законів Російської імперії» [5]. Оскільки більшість українських земель перебувала в цей час у складі Російської держави, норми цього кодифікованого акта поширювалися, відповідно, і на їх територію. Х том «Зведення» регулював питання цивільного права. У статтях 574–689 містилися приписи, що закріплювали право особи на отримання винагороди за шкоду та збитки, яких вона зазнала.

В окремих статтях «Зведення» вже прямо передбачалася цивільна відповідальність судових і правоохоронних органів за незаконні діяння. Наприклад, судді, які умисно або через неухважність до справи, що вони розглядали, постановили вирок, через який до відповідальності була притягнута невинна особа, не лише підлягали покаранню, установленого законом, а й повинні були за власний рахунок повернути потерпілого із заслання або ув'язнення та заплатити йому від 100 до 600 рублів, а якщо покарання мало виправний характер – від 10 до 60 рублів, залежно від суворості покарання, його тривалості та інших обставин, які обтяжували ув'язненого. Більш того, за позовом потерпілого судді мали відшкодувати всі збитки, які завдані його майну, а якщо була завдана шкода його здоров'ю – оплатити лікування й утримання на час хвороби. Коли внаслідок такої хвороби потерпілий буде позбавлений можливості утримувати себе і свою родину, винні зобов'язані забезпечити йому і його сім'ї гідне утримання (ст. 678).

Однак це правило мало й деякі винятки. Так, якщо при перегляді справи між суддями не було одноголосності стосовно винності засудженого, виправданій лише звільнявся від відбування покарання. Завдані таким правопорушенням збитки не відшкодовувалися (ст. 679).

Особі, яка внаслідок неправильного вироку була піддана покаранню понад ту міру, що встановлює закон, за рахунок суддів повинно бути виплачене грошове відшкодування, але лише в тому випадку, коли несправедливе посилення покарання стало причиною будь-яких збитків у майні потерпілого або якщо доведено, що саме це посилення стало причиною хвороби засудженого, яка позбавила його засобів до існування (ст. 680).

На основі цих правил цивільно-правовій відповідальності підлягали й чиновники поліції, які при виконанні вироку умисно

або з необережності покарали не ту особу, яка засуджена, а іншу або ж покарали винну особу понад ту міру, яка їй присуджена судом (ст. 681).

У «Зведенні» передбачено, що положення ст. ст. 678, 680, 681 регулюють питання матеріальної відповідальності й інших чиновників, які винні в неправильному виконанні вироку або через неправомірні дії яких покарані невинні особи чи понад міру покарані винні. Так, до введення в дію судових Статутів 1864 р. вироки й рішення, що виносилися судом, підлягали затвердженню царською адміністрацією (губернаторами, міністрами юстиції). За законністю дій цих посадових осіб здійснювали нагляд губернські прокурори. Тож, відповідно до положень ст. 681 «Зведення», губернатори, губернські прокурори та їхні заступники, що пропустили без заперечення неправильні вироки або ж віддали розпорядження, унаслідок яких покарано невинних чи обтяження надміру участі винного, відшкодовували збитки потерпілому, але лише в тому випадку, якщо судді й інші особи, винні в обтяженні участі підсудного, були неплатоспроможними.

На межі XIX–XX ст. ст. у Російській імперії виникла необхідність у кодифікації цивільного законодавства. У лютому 1904 р. Редакційній комісії було доручено завершити всі роботи з підготовки цивільного уложення, уже 29 грудня 1905 р. вона представила міністру юстиції цивільне уложення в п'яти книгах [6].

Проект цивільного уложення 1905 р., між іншим, регулював і питання відповідальності службових осіб. Дійсно, посадові особи, які перебували на державній чи громадській службі, відповідали за шкоду, завдану ними з умислом чи з необережності при виконанні своїх обов'язків. Якщо така особа завдала кому-небудь збитків через необережність, унаслідок якої хто-небудь інший отримав прибуток, вона підлягала відповідальності лише в тому разі, коли потерпілий був позбавлений можливості отримати винагороду від особи, яка незаконно збагатилася. Потерпілий унаслідок необережності посадової особи позбавлявся права на винагороду, якщо він, маючи можливість запобігти шкоді оскарженням такого діяння, не скористався цим способом захисту.

Судді, які постановили неправильне рішення в цивільній або кримінальній справі, відповідали за шкоду, яка сталася внаслідок такого рішення, якщо вони діяли з умислом або явною недбалістю.

Позов про відшкодування шкоди, завданої недозволенним діянням, міг бути пред'явлений лише протягом трьох років

із того часу, коли потерпілий дізнався про шкоду та її винуватця, у всякому разі не пізніше десяти років з дня вчинення діяння. Якщо в результаті події, унаслідок якої сталася шкода, винний був підданий кримінальному переслідуванню, то трирічний строк давності обчислювався з дня припинення кримінального переслідування або набрання чинності вироком кримінального суду.

Розмір винагороди за шкоду визначався на розсуд суду згідно з обставинами справи (ст. 1657). Якщо потерпілий сам був частково винен у завданні йому шкоди через власну необережність, то суд міг зменшити розмір винагороди.

Аналіз дореволюційного російського законодавства свідчить про те, що, по-перше, законами охоплювалися не всі можливі випадки завдання шкоди, по-друге, наявність багатьох застережень, які звільняють посадових осіб від відповідальності, позбавляла можливості потерпілого отримати відшкодування за завдану шкоду, по-третє, далеко не в усіх випадках мало місце повне відшкодування шкоди, яка, наприклад, не відшкодувалася в разі неплатоспроможності її завдавача.

Політична ситуація після революції 1917 р. внесла істотні зміни в державну та правову систему. Для нормативного забезпечення умов здійснення нової економічної політики з 1922 р. починає діяти ЦК УРСР. Положення, що регулювали питання відшкодування шкоди, містилися в розділі XIII цього нормативного акта. Відповідно до ст. 403, «той, хто заподіяв шкоду особі або майну іншого, зобов'язаний відшкодувати заподіяну шкоду. Він звільняється від цього обов'язку, коли доведе, що він не міг запобігти шкоді, або що був уповноважений на заподіяння шкоди, або що шкода виникла внаслідок умислу або грубої необережності самого потерпілого» [7].

У статті 407 цього нормативно-правового акта закріплені приписи, що вирішували проблему відповідальності службових осіб. Так, установа відповідала за шкоду, завдану незаконними діями службової особи, тільки у випадках, окремо зазначених у законі, коли при тому неправильність дій службової особи визнає належний суд або адміністративний орган. Державна установа звільнялася від відповідальності, якщо потерпілий вчасно не оскаржив неправильної дії. Державна установа мала право, у свою чергу, зробити нарахування на службову особу в розмірі виплаченої потерпілому винагороди. Державна установа відповідала за шкоду, завдану незаконними діями службової особи, учиненими під час здійснення цієї

особою функцій влади, тільки у випадках, окремо зазначених у законі, якщо при тому неправильність дій службової особи визнає належний суд або адміністративний орган. Державна установа звільнялася від відповідальності, якщо потерпілий вчасно не оскаржив неправильної дії. Державна установа мала право, у свою чергу, зробити нарахування на службову особу в розмірі виплаченої потерпілому винагороди [7].

У грудні 1961 р. затверджено «Основи цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік», змінена порівнянні з попереднім цивільним законодавством відповідальність державних установ за шкоду, завдану діями їх посадових осіб. Так, у ст. 89 Закону СРСР «Про затвердження Основ цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік» (далі – Основи 1961 р.) [8] уже окремо розрізняє шкоду, завдану громадянину незаконними діями державних і громадських організацій, а також посадових осіб при виконанні ними службових обов'язків у галузі адміністративного управління, а також шкоду, завдану громадянину в результаті незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування як запобіжного заходу взяття під варту, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту або виправних робіт.

У першому випадку така шкода відшкодувалася на загальних підставах за правилами ст. 88 Основ, де сказано, що шкода, завдана особистості або майну громадянина, а також шкода, завдана організації, підлягає відшкодуванню особою, яка завдала шкоду, у повному обсязі, з винятком випадків, передбачених законодавством Союзу РСР. Організація зобов'язана відшкодувати шкоду, завдану з вини її працівників при виконанні ними своїх трудових (службових) обов'язків. Шкода, завдана правомірними діями, підлягала відшкодуванню лише у випадках, передбачених законом [8].

За обставин, які зазначені в другому варіанті, шкода відшкодувалася державою в повному обсязі незалежно від вини посадових осіб органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури й суду в порядку, установленому законом.

К.Б. Ярошенко при цьому зауважує, що Основи 1961 р. встановили різний правовий режим відповідальності державних органів за дії службових осіб. Усе залежало від того, у якій сфері здійснювалися дії службової особи, що потягнули за собою настання шкоди в громадянина: адміністративного управління чи судово-прокурорської діяльності [9, с. 135].

18 липня 1963 р. затверджений ЦК УРСР, який вводився в дію з 1 січня 1964 р. та базувався на Основах 1961 р. За ЦК УРСР 1963 р. [10], шкода, завдана особі або майну громадянина, а також шкода, завдана організації, підлягає відшкодуванню особою, яка завдала шкоду, у повному обсязі, за винятком випадків, передбачених законодавством Союзу РСР. Шкода, завдана громадянину незаконними діями державних і громадських організацій, а також службових осіб при виконанні ними службових обов'язків у галузі адміністративного управління, відшкодовується на загальних підставах, тобто за правилами ст. 440, відповідно до якої організація відшкодовує збитки, завдані з вини її працівників під час виконання ними своїх трудових (службових) обов'язків, якщо інше не передбачено законом.

Уперше в ЦК УРСР 1963 р. відповідальність за шкоду, завдану незаконними діями державних і громадських організацій, а також службових осіб передбачена окремою статтею – 442. Згідно з нею, шкода, завдана громадянину внаслідок незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування як запобіжного заходу взяття під варту, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту або виправних робіт, відшкодовується державою в повному обсязі незалежно від вини службових осіб органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури й суду в порядку, установленому законом.

Проте приписи ст. 443 ЦК УРСР 1963 р., так само як і ч. 2 ст. 89 Основ 1961 р., фактично залишалися «мертвими» через брак нормативно-правового акта, у якому були б сформульовані умови та порядок відшкодування шкоди, завданої судовими та правоохоронними органами. Реалізація цього права стала можливою лише в 1981 р. після прийняття спеціальних законодавчих актів.

Оскільки вищеозначені статті містили норми відсильного характеру, то основні приписи, які регулювали питання щодо цього виду відшкодування, відображено в Указі Президії Верховної Ради СРСР «Про відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями державних і громадських організацій, а також посадових осіб при виконанні ними службових обов'язків» від 18 травня 1981 р. (далі – Указ 1981 р.) [11] і в Положенні «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» від 18 травня 1981 р., яке затверджено цим Указом (далі – Положення 1981 р.) [12].

У Законі України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 1 грудня 1994 р. № 266/94-ВР [13] (далі – Закон) і Положенні «Про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» від 4 березня 1996 р. № 6/5/3/41 [14], які вже були прийняті на теренах незалежної України, розширено перелік незаконних дій відповідних службових осіб, у результаті яких настає цивільно-правова відповідальність. До вже наявного списку протиправних діянь, передбачених ст. 443 ЦК УРСР 1963 р. та Указом 1981 р., таких як: 1) незаконне засудження; 2) незаконне притягнення до кримінальної відповідальності; 3) незаконне застосування як запобіжного заходу взяття під варту; 4) незаконний адміністративний арешт; 5) незаконне накладення адміністративного стягнення у вигляді виправних робіт, були додані такі: 1) незаконне проведення в ході розслідування чи судового розгляду кримінальної справи обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян; 2) незаконна конфіскація майна, незаконне накладення штрафу; 3) незаконне проведення оперативно-розшукових заходів, передбачених законами України «Про оперативно-розшукову діяльність» та «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю». Якщо наявна одна з вищезгаданих неправомірних дій, а також інші підстави відповідальності (шкода, причинний зв'язок), то виникають зобов'язальні відносини між винною особою і потерпілим.

Також у Законі, порівняно з Указом 1981 р., у ст. 2 якого прописувалося, що право на відшкодування шкоди виникає за умови постановлення виправдувального вироку; припинення кримінальної справи за відсутністю події злочину, за відсутністю в діянні складу злочину або за недоведеністю участі громадянина у вчиненні злочину; припинення справи про адміністративне правопорушення, передбачена ще одна підстава, яка надає особі право на відшкодування шкоди, – відмова в порушенні кримінальної справи або закриття кримінальної справи з підстав, зазначених у п. 2 ч. 1 ст. 2 Закону, тобто з підстав закриття кримінальної справи за відсутністю події злочину, відсутністю в діянні

складу злочину або недоведеністю участі обвинуваченого в учиненні злочину.

Якщо відповідно до положень ст. 2 Положення 1981 р. відшкодуванню підлягала лише завдана майнова шкода, то, згідно з нормами Закону, громадянин має право на відшкодування й завданої моральної шкоди.

Вагоме значення для розвитку інституту відшкодування шкоди в роки незалежної України мало прийняття 28 червня 1996 р. КУ й, зокрема, ст. 56 цього нормативного акта, де сказано, що кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень [15].

Новий Цивільний кодекс України 2003 р. [16] містить низку новел, що стосуються питання відшкодування шкоди, завданої правоохоронними та судовими органами. Зокрема, у ч. 1 ст. 1176 закріплено, що шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, відшкодовується державою в повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. При цьому право на відшкодування шкоди в потерпілого виникає у випадках, передбачених у ч. 2 Закону.

До переліку неправомірних актів, закріплених у ч. 1 ст. 1176 Цивільного кодексу України, не увійшли обшук, незаконне застосування примусових заходів медичного характеру та деякі інші. Шкода, завдана внаслідок таких дій, відшкодовується на загальних підставах.

Варто також зазначити, що нормативна база України, яка регламентує питання відповідальності правоохоронців, є результатом не лише розвитку вітчизняної правової думки, а й міжнародного досвіду, адже частиною законодавства, відповідно до Основного Закону України, є такі фундаментальні міжнародно-правові акти у сфері захисту прав і свобод, як Загальна декларація прав людини 1948 р., Європейська Конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р.

Висновки

На основі вищевикладеного пропонуємо виокремлювати шість основних етапів становлення та розвитку інституту цивільно-правової відповідальності поліцейських в Україні: **перший** – «Передреволюційний» (1832–1917 рр.). У цей період уперше приймаються норми цивільного права, які регулюють питання відшкодування шкоди, завданої правоохоронними та судовими органами; **другий** – «Нігілістичний» (1917–1922 рр.). Нігілістичне ставлення до особистих прав громадян призвело до припинення дослідження проблеми відповідальності держави за неправомірні дії своїх службових (посадових) осіб; **третій** – «Активне напрацювання нормативно-правової бази» (1922–1961 рр.). Характеризується прийняттям низки законів і підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання питання відшкодування шкоди, завданої неправомірними діями правоохоронних і судових органів. Утім варто зазначити, що спеціальними нормативними актами передбачалася відповідальність не за всі види шкоди, завданої громадянину неправомірними діями посадових осіб органів державної влади, і не в повному розмірі; **четвертий** – «Закріплення принципу відповідальності» (1963–1982 рр.). У цей період уперше в Цивільному кодексі УРСР 1963 р. відповідальність за шкоду, завдану незаконними діями державних і громадських організацій, а також службових осіб, була передбачена окремою статтею – 442. Згідно з нею шкода, завдана громадянину внаслідок незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування як запобіжного заходу взяття під варту, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту або виправних робіт, відшкодовується державою в повному обсязі незалежно від вини службових осіб органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури й суду в порядку, установленому законом; **п'ятий** – «Розвиток вітчизняного законодавства» (1994–2003 рр.). На цьому етапі Верховною Радою та Урядом уже незалежної України приймаються відповідні нормативно-правові акти, які регулюють питання цивільно-правової відповідальності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду; **шостий** – «Сучасний» (2003 р. – теперішній час). Характеризується удосконаленням чинної нормативної бази з питання, що розглядається, шляхом унесення змін до законодавства, а також прийняттям нових актів.

Список використаних джерел:

1. Бартошек М. Римское право. Понятие, термины, определения. Москва : Юрид. лит., 1989. 448 с.
2. Права, по которым судится Малороссийский народ : в 3 кн. / под ред. А.Ф. Кистяковского. Киев : Унив. тип., 1879. 1063 с.
3. Иванов В.М. История держави і права України : підручник. Київ : КУП НАНУ, 2013. 892 с.
4. Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie Nr. 946/1811. URL: <http://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10001622> (дата звернення: 29.08.2020).
5. Свод законов Российской Империи. Санкт-Петербург : Изд. тов-ва «Общественная польза», 1900. Т. X. Ч. 1 : Свод Законов Гражданских. Кн. 1 : О правах и обязанностях семейственных. Ст. 45. *Консультант Плюс*. URL: <http://civil.consultant.ru/reprint/books/211/1.html> (дата звернення: 29.08.2020).
6. Гражданское уложение : проект высочайше учрежденной редакционной комиссии по составлению Гражданского уложения. Санкт-Петербург, 1905. *Российский правовой портал: библиотека Пашкова*. URL: <https://constitutions.ru/?p=4930> (дата звернення: 24.09.2020).
7. Про надання чинності Цивільному кодексу УРСР : Постан. від 16 груд. 1922 р. *Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1922. № 55. Ст. 780. URL: https://yurist-online.org/laws/codes/ex/civilnyi_kodeks_usrr_1922.pdf (дата звернення: 29.08.2020).
8. Об утверждении Основ гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик : Закон СССР от 8 декабря 1961 г. *Гарант : информ.-правовое обеспечение*. URL: <https://base.garant.ru/70808374/> (дата звернення: 29.08.2020).
9. Ярошенко К.Б. Возмещение вреда, причиненного гражданам действиями должностных лиц. *Советское государство и право*. 1982. № 8. С. 135–142.
10. Цивільний кодекс Української РСР : Закон УРСР від 18 лип. 1963 р. № 1540-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1540-06> (дата звернення: 29.08.2020).
11. Про відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями державних і громадських організацій, а також посадових осіб при виконанні ними службових обов'язків : Указ Президії Верховної Ради СРСР від 18 трав. 1981 р. *Бібліограф: електрон. бібліотека*. URL: <http://bibliograph.com.ua/ugolovnoe-pravo-7/86.htm> (дата звернення: 29.08.2020).
12. Положення про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду, затв. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 18 трав. 1981 р. *Бібліограф: електрон. бібліотека*. URL: <http://bibliograph.com.ua/ugolovnoe-pravo-7/87.htm> (дата звернення: 29.08.2020).
13. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 1 груд. 1994 р. № 266/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 1. С. 1.
14. Про затвердження Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» : Наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України, Міністерства фінансів України від 4 берез. 1996 р. № 6/5/3/41 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0106-96> (дата звернення: 05.09.2020).
15. Конституція України: станом на 17 верес. 2018 р. Харків : Право, 2018. 76 с.
16. Цивільний кодекс України: станом на 30 верес. 2018 р. Харків : Право, 2018. 448 с.

Olha Panchenko. Development of the institution of civil law responsibility of police officers in Ukraine

The relevance of the article is that the evolution of the institution of compensation for damage caused by law enforcement agencies also has deep historical roots. It has come a long way, from the ancient Roman "Laws of the XII Tables", which provided for the responsibility of officials (ie law enforcement officials) who passed a deliberately illegal sentence, to clear and standardized legislation governing this issue, which we have today. It is based on the research of many philosophers, scientists and scholars who have worked together to create the fundamental principles that proclaim the human right to life, liberty, security of person, judicial protection of their rights, compensation for material and moral damage caused by illegal decisions, actions or inaction of public authorities and their officials and officials. The evolution of the institution of compensation for damage caused by law enforcement agencies has been studied, starting with the ancient Roman "Laws

of Tables XII”, which provided for the liability of officials to law enforcement officials, to the standardized legislation that we have today. A number of normative legal acts that regulated this issue at different historical stages are considered, namely: “Laws of 12 Tables”, “The laws, under which Little Russian people are tried” of 1743, “Collection of Little Russian rights” of 1807, “General Civil Code of the Austrian Empire” of 1811, “Code of Laws of the Russian Empire” of 1833, Draft Civil Code of 1905, as well as relevant legislative acts adopted in the Ukrainian USSR and in the territory of independent Ukraine. Based on the analysis, it is proposed to single out six main stages of formation and development of the institution of civil law liability of police officers in Ukraine, namely: 1) “Pre-revolutionary” (1832–1917); 2) “Nihilistic” (191 –1922); 3) “Active formation of the legislation” (1922–1961); 4) “Enshrinement of the principle of responsibility” (1963–1982); 5) “Development of domestic legislation” (1994–2003); 6) “Modern” (2003 – present time).

Key words: evolution, responsibility of law enforcement agencies, legislation, tort, historical stages.

